

УДК 330.88

Аналіз невизначеності як категорії економічної науки

Решетило В.П.

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедрою економічної теорії
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова

Федотова Ю.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова

У статті проаналізовано причини виникнення, сутність та основні риси поняття «невизначеність». Встановлено різницю між поняттями «невизначеність» та «ризик». Представлено п'ять груп методів оцінки ризиків, серед яких: експертні, економіко-статистичні, розрахунково-аналітичні й аналогові, а також групові експертизи. Розглянуто підходи до розгляду природи невизначеності та представлено існуючі способи зменшення її негативного впливу на діяльність суб'єктів господарювання.

Ключові слова: невизначеність, ризик, біфуркація, інформація, ймовірність.

Решетило В.П., Федотова Ю.В. АНАЛИЗ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ КАК КАТЕГОРИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКИ

В статье проведен анализ причин возникновения, сущности и основных характеристик понятия «неопределенность». Определено различие между понятиями «неопределенность» и «риск». Представлены пять групп методов оценки рисков, среди которых: экспертные, экономико-статистические, расчетно-аналитические и аналоговые, а также групповые экспертизы. Проанализированы подходы к рассмотрению природы неопределенности и представлены существующие способы снижения её отрицательного влияния на деятельность субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: неопределенность, риск, бифуркация, информация, вероятность.

Reshetylo V.P., Fedotova Ju.V. THE ANALYSIS OF UNCERTAINTY AS A CATEGORY OF ECONOMIC SCIENCE

Causes, nature and main characteristics of the concept of «uncertainty» are analyzed. Differences between the concepts of «uncertainty» and «risk» are identified. Five groups of risk assessment methods are presented, such as: expertise, economic-statistical, computational and analytical and analog, as well as group examination. Analyzed approaches to the consideration of the nature of uncertainty and presented the existing ways to reduce its negative impact on the activities of economic entities.

Keywords: uncertainty, risk, bifurcation, information, probability.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Особливістю розвитку сучасного суспільства є ускладнення перебігу соціально-економічних процесів і, як наслідок, посилення нестабільності економічного середовища та умов підприємницької діяльності. Визначена тенденція обумовлює актуальність дослідження різних форм і факторів соціально-економічної невизначеності та розробку методів управління діяльністю суб'єктів господарювання в умовах зростаючої нестабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема невизначеності вже довгий час є предметом дослідження наук різного профілю. Розгляд цього питання не залишився

поза увагою вчених у галузі економіки [1–6]. Однак усе більша кількість робіт присвячена аналізу категорії «ризик» та кількісним методам його оцінки порівняно з дослідженням його передумови – невизначеності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Важливість аналізу економічного підходу до розгляду поняття «невизначеність», виявлення причин виникнення цього явища та формулювання інструментів стримування його впливу обумовили мету написання цієї статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Причина невизначеності пов'язана з особливістю перебігу економічних процесів. Очевидно, що сучасні економічні процеси

розвиваються нерівномірно. Вони поєднують етапи стабільного функціонування з періодами хаотичної динаміки. Отже, нелінійність – ключова риса сучасної практики.

У математиці нелінійність описується за допомогою рівнянь. Такі рівняння можуть бути розв'язані за допомогою різних рішень, які залежать від можливих шляхів еволюції аналізованої системи. Ця риса отримала назву «біфуркація». Невизначеність відображає одну з найважливіших сторін об'єктивної реальності, для якої характерні такі риси: відсутність чітких граней між об'єктами, переважання залежності властивостей та станів над їх відносною незалежністю, прояв необхідності не як неминучості, а як можливості і випадковості.

Існує думка, що визнання невизначеності невід'ємним елементом наукового знання відрізняє сучасну науку від класичної. Погоджуючись із поглядами Павлова К.В., зауважимо, що дотримання принципів як визначеності, так і невизначеності ізолювано є однобічним сприйняттям оточуючого світу. Історично на першому плані знаходилась категорія визначеності, сутність якої полягає у виявленні різноманітних властивостей тих чи інших явищ. Натомість невизначеність завжди змінюється визначеністю, що породжує нові форми невизначеності. Проте діалектика взаємодії цих категорій така, що будь-яка невизначеність є умовою існування самої визначеності, і навпаки [1, с. 144–146]. Таким чином, універсальна гнучкість зв'язків та взаємовідносин об'єктивної реальності знаходить своє відображення у рухливості категорій «визначеності-невизначеності», їхньому взаємопроникненні.

Існуючі підходи стосовно сутності категорії невизначеності класифікуються таким чином. По-перше, невизначеність розглядається як міра інформації. Погодимось, що це найбільш розповсюджена точка зору на розуміння специфіки цієї категорії. Достатність інформації стосовно умов, обмежень та параметрів соціально-економічних систем свідчить про визначеність окремої ситуації. Однак вважається, що досягнення повної усвідомленості суб'єкта у прийнятті управлінських рішень відносно об'єкта й оточуючого його середовища, навіть в ідеальних умовах, неможливо.

По-друге, невизначеність відображає стан системи по відношенню до еталонних умов. Так, невизначеність розглядається як відхилення між очікуваним станом і фактичним розвитком економіки. Таке відхилення обу-

мовлює необхідність розробки заходів планування.

Третій підхід полягає в тому, що невизначеність обумовлена можливістю вибору різноманітних альтернатив. Учені акцентують увагу на тому, що сутність невизначеності передбачає наявність вибору необмеженої кількості варіантів розвитку, однак за відсутності чітко встановлених критеріїв оптимальності й ефективності.

По-четверте, невизначеність визначає якість інформації. Мова йде про оцінку інформації з боку достовірності відомостей та даних, їх повноти та об'єктивності.

П'ятий підхід характеризується тим, що невизначеність є джерелом ризику внаслідок неможливості оцінки його ймовірності [2].

Так, Вінтизенко І.Г. стверджує, що «ризик існують винятково тому, що ми не знаємо точно та впевнено щодо появи тих чи інших економічних подій і не можемо їх передбачити» [3, с. 6–7]. Отже, проблема подолання невизначеності полягає у взаємодії трьох складових частин прояву непередбачуваності в економіці – циклів, прогнозів та ризиків. Автор стверджує, що поява та зникнення циклів є раптовою, оскільки заздалегідь невідомі їх амплітуди, причини, періоди, час початку та закінчення. У межах одного виробничого циклу можуть спостерігатися й успіх, і невдача. Якщо ступінь невдачі не компенсується масштабами успіху, можна констатувати негативний збіг обставин, який призвів до від'ємного відхилення від запланованої цілі або прийнятих рішень.

Вчені-економісти намагаються визначити ризик в економіці з метою оцінки величини майбутнього доходу.

На думку Вінтизенко І.Г. [3, с. 9], існують різні погляди щодо можливості визначення величини ризику.

Представники першої теорії, вербальні економісти, вважають, що ризик не може бути виражений числом, оскільки він являє собою відсутність достовірного знання. Вони вважають, що ризик – це інтуїтивне уявлення про виникнення негативних наслідків за умови відсутності достовірних знань або даних, коли відсутній надійний прогноз. У результаті дослідження зменшується сам ризик завдяки звуженню галузі невідомого та невизначеного. Однак ця концепція не дає змоги визначити ступінь впливу ризику на економічні показники діяльності суб'єктів господарювання, а отже, рекомендовані заходи стосовно зменшення потенційного негативного

впливу мають винятково теоретичний характер. Окрім того, підлягає сумніву оцінка ступеня ефективності таких заходів.

Представники іншої концепції стверджують, що втрати від ризику визначаються як добуток частоти виникнення ризику (ймовірності) на збиток під час кожної його появи. Величина ризику стає функцією від двох параметрів: ймовірності появи негативної події та масштабу можливого збитку.

Проте, на нашу думку, такий підхід потребує аналізу великого обсягу даних, які за допомогою статистичного апарату дають змогу визначити частоту ризику, з одного боку, та обрати показник оцінки всіх варіантів збитку, що виник через ризикову подію, з іншого.

Тарасюк Г.М. і Поліщук Д.І. підкреслюють, що невизначеність – це ширше, ніж ризик, поняття, і воно означає неоднозначність, відсутність знання про результати та умови розв'язку [4, с. 130]. Автори наголошують, що знайти засоби, які дають змогу повністю позбутись невизначеності, неможливо.

На їхню думку, виникнення невизначеності і, як наслідок, ризику пов'язане з такими чинниками, як:

1) прямі фактори, які відбуваються у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства і чинять безпосередній вплив на його функціонування за інших рівних умов;

2) непрямі фактори, пов'язані із впливом інших суб'єктів господарювання на певного діяльність підприємства (наприклад, зміна цін на паливні ресурси призводить до зміни собівартості продукції).

Важливим аспектом ліквідації наслідків ризику є його адекватна оцінка. Ткаченко А.М. та Якошь І.М. пропонують наступну класифікацію інструментів оцінки ризиків [5, с. 137].

Перша група методів – експертні. Їх доцільно використовувати в разі, коли відсутня достатня інформація для аналізу. Експертні методи передбачають залучення спеціалістів у певній галузі, їх опитування та математичну обробку отриманих результатів. Друга група методів – економіко-статистичні. Застосування цієї групи методів доцільне за умов наявності значного обсягу статистичної інформації, на основі якої розраховують середньоквадратичне відхилення, коефіцієнт варіації та ін. Третю групу становлять розрахунково-аналітичні методи, які застосовують для оцінки ризику на основі даних внутрішньої звітності певного підприємства. Частіше зустрічаються для оцінки ризику неплатоспроможності та зниження фінансової стій-

кості. Остання, четверта, група методів – аналогові. Ці методи використовують для оцінки рівня ризику для окремих операцій.

Ще одним методом оцінки ризику, на думку деяких авторів, є групові експертизи, серед яких: консиліуми, наради, закриті обговорення, бізнес-тренінги, «мозкові атаки» [5, с. 139]. Як зазначають автори, методи колективної генерації ідей дають на 70% більше варіантів вирішення проблеми, ніж індивідуальний аналіз.

Виділяють чотири важливих принципи, яких необхідно дотримуватися під час вибору тієї чи іншої стратегії за умов виникнення ризикової ситуації: 1) страхування, тобто передача ризику третій стороні; це можливо у випадку низької ймовірності виникнення подій, які спричинять суттєві збитки; 2) уникнення ризику, коли ймовірність появи несприятливих подій велика та збитки внаслідок цих подій є суттєвими; 3) контроль ризику, коли за високої ймовірності появи ризикової ситуації збитки будуть незначними; 4) здійснення ризикової угоди за умови, що і ймовірність, і потенційні збитки низькі.

Продовжуючи дослідження підходів до аналізу невизначеності, зазначимо таке. Шостий підхід стверджує, що невизначеність обумовлена багатоваріантністю реалізації подій, пов'язаною з дією факторів невідомої природи. Сутність цього підходу проявляється в тому, що невизначеність передбачає декілька варіантів розвитку подій і, як наслідок, неоднозначність їх результатів відповідно.

Згідно з останнім, сьомим, підходом, невизначеність є природним обмежувачем керованості і стабільності економічної системи. Отже, досягти стану повної керованості і стабільності за умов невизначеності неможливо.

Описані вище підходи підкреслюють негативний відтінок невизначеності, пов'язаний із можливістю виникнення непередбачуваних ситуацій із невідомими наслідками. Враховуючи це, важливим питанням є механізм ліквідації потенційних негативних наслідків.

Так, Єфремов В.В. стверджує, що «намагаючись вдосконалити та впорядкувати суспільне життя так, щоб його розвиток мав визначений характер, теоретики соціалізму переносять планування як характерну рису індивідуальної діяльності на суспільне виробництво, роблячи економічну ситуацію в суспільстві передбачуваною» [6, с. 71]. Досвід показав, що функціонування за планом певною мірою зменшує ступінь невизначеності, що передбачає збалансоване господарю-

вання в межах певної країни, однак у цьому разі волевиявлення кожного індивіду підкорюється рішенню однієї людини.

Навпаки, у ринковій економіці невизначеність поєднується з визначеністю через здатність особистості йти на ризик за власним бажанням. Ті суб'єкти, що мають відповідні знання та можуть нести відповідальність за рішення інших, створюють власну справу, тобто стають підприємцями.

Інструменти зменшення ступеня невизначеності сьогодні проявляються у моральних нормах та правових законах, у владі яких як стимулюючий, так і стримуючий вплив.

Окрім того, подолання невизначеності в роботі компанії можливе за умови впровадження стратегічного курсу. Відсутність обґрунтованої стратегії економічного розвитку або її непередбачувані якісні зміни призводять до неможливості здійснення

стратегічного планування, що негативно відображається на економічній активності господарюючого суб'єкту.

Висновки з цього дослідження. Таким чином, аналіз сучасних наукових досліджень дає змогу зробити висновок стосовно нелінійного характеру сучасних економічних процесів, який неминуче пов'язаний із виникненням непередбачуваних ситуацій, тобто з існуванням невизначеності. Незважаючи на її неминучий характер, існують методи зменшення впливу незапланованих ситуацій на роботу підприємства. Серед таких методів особливе місце займає планування. Однак досвід господарювання в умовах планової економіки вказує на неефективність цього методу. Отже, на сьогоднішній день потребує подальшого дослідження розробка механізму зменшення ступеня невизначеності на діяльність суб'єктів господарювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Павлов К.В. Интенсификация экономики в условиях неопределенности рыночной среды / К.В. Павлов. – М. : Магистр, 2007. – 271 с.
2. Кузьмин Е.А. Неопределенность в экономике: понятия и положения: / Е.А. Кузьмин // Вопросы управления [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vestnik.uapa.ru/ru/issue/2012/04/10/>.
3. Винзитенко И.Г. Роль неопределенности и риска в современной экономике / И.Г. Винзитенко // Научный журнал КубГАУ. – 2010. – № 64(10). – С. 1–10.
4. Тарасюк Г.М. Управління підприємницькими ризиками процесі обґрунтування господарських рішень / Г.М. Тарасюк, Д.І. Поліщук // Вісник ЖДТУ. – 2015. – № 1(71) – С. 127–132.
5. Ткаченко А.М. Методи оцінки підприємницького ризику / А.М. Ткаченко, І.С. Якошь // Економічний вісник Донбасу. – 2008. – № 3. – С. 136–139.
6. Ефремов В.В. Проблема неопределенности в экономических теориях / В.В. Ефремов. – Экономика Украины. – 2015. – № 3(632). – С. 67–74.